

KÜLTÜR İNŞASINDA MEKÂN OLARAK MODERNİST OKUL TARZINA YÖNELİK BİR ELEŞTİRİ

A CRITICISM TOWARDS THE MODERNIST SCHOOL STYLE AS A PLACE IN CULTURE BUILDING

Rasim TÖSTEN¹ - Mehmet TAYANÇ²

Öz

İnsanlığın tarih sahnesine çıktığı ilk andan itibaren insan ile mekân arasında her daim karşılıklı bir ilişki var olmuştur. İnsanoğlu bir yandan fizyolojik, sosyal, kültürel, dini ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla farklı mekânlar üretirken bir yandan da ürettiği bu mekânlar aracılığıyla kendini inşa etmiştir. Kimliğini, kültürünü, yaşam biçimini inşa ettiği mekânlar üzerinden açıklamış ve sergilemiştir. Hem mekâna hem de sahip olduğu değerlere anlam yüklemiştir. Bu tarihsel süreç içerisinde farklı anlamlar kazanan mekân kavramı, ilk etapta belli ihtiyaçlar doğrultusunda kullanılırken modernleşme ile birlikte yeni formlar kazanarak gelenek icat etme nesnesine dönüşmüştür. Post-modern dönemde ise mekânın sahip olduğu bu anlam şekil değiştirmiş ve modern mekân, toplumu açıklama noktasında yetersiz kalmıştır. Bu da mekân üzerindeki tartışmaları yeniden hızlandırmıştır. Okul mekânı özelinde hazırlanan bu çalışma, kültür inşasında mekânın kullanımı üzerinde durulmuştur. Özellikle bir kültür inşa etme ya da var olan kültürü sürdürme noktasında okul mekânının işlevini tartışmaya açmış, okul kültürünün korunmasında mekânın önemine yer vermiştir. Okulların kültür inşasında önemli bir rolünün olduğu, hali hazırda kullanılan binaların ise modernist çizginin dışına çıkamadığı ve postmodern paradigmlar bağlamında mekânın yeniden ele alınması gerektiği tartışmaya açılmıştır. Ayrıca Türkiye’de son dönem inşa edilen okulların, post-modern dönemde yüklenen anlamı ne şekilde temsil ettikleri üzerinde durulmuştur. Tüm bunlardan yola çıkarak fiziki bir mekân olan okulların yeni dönemde nasıl inşa edilmesi gerektiğine dair çözüm önerileri sunulmuş ve verilen örneklerle bu öneriler desteklenmiştir.

Anahtar kelimeler: Okul kültürü, mekân, modern okul binaları

Abstract

There has always been a reciprocal relationship between man and building since the first moment of humanity's appearance on the stage of history. While human beings produce different building in order to meet their physiological, social, cultural, religious and economic needs, on the other hand, they have built themselves through these building they produce. They explained and exhibited their identity, culture, lifestyle through the spaces they built. They have given meaning to both the place and the values they have. The concept of building, which gained different meanings in this historical process, was used in line with certain needs in the first place, but with modernization, it gained new forms and turned into an object of inventing tradition. In the post-modern period, this meaning of building has changed shape and modern building has been insufficient in terms of explaining society. This has accelerated the discussions on building again. This study, which was prepared specifically for the school building, was carried out on the use of building in the construction of culture. It opens the function of the school building to discussion, especially at the point of building a culture or maintaining the existing culture, and included the importance of the place in the preservation of school culture. It has been discussed that schools have an important role in the construction of culture, the buildings that are currently used cannot go beyond the modernist line and that the space should be reconsidered in the context of postmodern paradigms. In addition, it has been emphasized how the schools built in the last period in Türkiye represent the meaning attributed in the post-modern period. Based on all these, solutions were offered on how schools, which are physical spaces, should be built in the new period, and these suggestions were supported with the examples given.

Keywords: School culture, space, modern school buildings

¹ Doç. Dr. Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye, rasimtosten@siirt.edu.tr, Orcid: 0000-0001-5135-7286

² Araş. Gör. Dr. Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, mehmet.tayanc@siirt.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9365-2272

Makale Türü: Derleme – Geliş Tarihi:01.09.2023 – Kabul Tarihi: 22.11.2023

DOI:10.17755/esosder.1353778

Atf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(89):407-418

Bu çalışma Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

Giriş

Tarihten günümüze insanoğlu her daim belli bir mekân ile etkileşim halinde olmuştur. Sürekli bir mekânı üretmiş, tüketmiş veya yeniden üretmiştir. Eş zamanlı olarak var ettiği mekânlar sayesinde de kendini inşa etmiştir. Kültürünü, kimliğini, duygu, düşünce ve sahip olduğu ideolojiyi bu mekânlar aracılığıyla da yaratmış, kamusal alanda sergilemiştir. Bu inşa süreci temel ihtiyacın ötesine geçince insanoğlu mekânı hissetmeye başlamıştır. Hissetme duygusu da mekânı etkileme/mekândan etkilenme olayını ortaya çıkarmıştır. Bu karşılıklı etkileşimde bireyin temas kurduğu neredeyse tüm mekânların etkisi vardır. Ama bazı mekânlar, farklı amaçlar gözetilerek ortaya çıktığı için daha ön plana çıkmaktadır. Her gün gittiğimiz okul, sıkça rastladığımız kamu binaları, alışveriş yaptığımız tüketim mekânları; tarihi yapılar, meydanlar, anıtlar ve heykeller ilk akla gelen alanlar olarak sıralanmaktadır. Tüm bu mekânların ortak özelliği ise sahip oldukları veya yükledikleri değerlerden dolayı bireye yeni bir kimlik kazandırmaları ve toplumsal hafızada yerini alıp bireyin zihin haritasında önemli izler bırakmalarındır.

Söz konusu bu mekânların sahip olduğu özelliklerden dolayı mekân olgusunun kendine özgü bir ritminin olduğuna dikkat çeken Lefebvre (2018) dünyanın birçok noktasında mekân odaklı bir ritmik modelin mevcut olduğunu belirtir. Bu ritmik model ise başta ordu olmak üzere, dini kurumlarda ve eğitim kurumlarında kendini göstermektedir. Bu model, terbiye etmeye, yeni bir kültür oluşturmaya ya da var olan kültürü devam ettirmeye dair nitelikler barındırır. Genellikle belli bir erk tarafından tasarlanan, kent boşluklarında inşa edilen mekânlar nesne konumunda yer alırken; yeni bir kültür ve gelenek oluşturma noktasında ise nesne olma özelliğinden sıyrılarak özne konumuna geçiş yapmaktadır. Bu özne ise devletin sahip olduğu birer ideolojik aygıt görevi kazanmaktadır. Böylelikle mekân *politik bir özne* halini almaktadır. Üstlendiği bu rolden dolayı da mekân, her daim bir mücadeleye sahne olmaktadır. Süregelen bu müdahale ise *bellek savaşı* olarak nitelendirilmektedir. Egemenlerin kendi suretlerinde yeni mekânlar yaratmak istemelerinin altında da böyle bir gerçek yer almaktadır (Torlak, 2016).

Tarihin her döneminde karşılaştığımız mekan aracılığıyla tahakküm kurma düşüncesi mekanın kurumsal bir hal almasıyla daha çok dikkat çekmeye başlamıştır. İlk olarak kiliseler yeni bir toplum yaratma görevini üstlenen mekanlar olarak tarih sahnesinde yerini almış, egemen bir ideolojik aygıt olarak kamusal alanda görünmeye başlamıştır. Kapitalist öncesi dönemin son bulmasına kadar kiliseler bu görevlerini yerine getirmeye devam etmiştir. Bu dönemde kilise dini işlevinin yanında okul işlevlerini, haberleşme işlevlerini ve en önemlisi de kültür işlevlerini kendinde toplamıştır (Althusser, 2014). Kilisenin yeni bir kültür inşa etme görevi ise modern dönemde okullara devredilmiştir. Çünkü “giderek daha karmaşık ve merkezi olan *dünyanın kontrolü*, ancak bireyleri kent tasarımının ve güvenlik teknolojilerinin tarafsız, şeffaf, homojen ve steril hale getirilmiş olan bir mekan içinde, robotlara dönüştürülerek yapılabilir” (Amoros, 2016: 130). Burada okul, egemen düşünce için biçilmiş birer kaftandır. Dolayısıyla okul eksenli oluşturulmak istenen kültür, okulun tasarımında, mimarisinde, poetikasında (sanatsallığı) ve kullanılan sembollerde kendini göstermektedir. Bu kültür ve gelenek inşa etme sürecini öncekilerden ayıran en dikkat çeken özellik ise bu mücadelenin şiddete dayalı olmayıp, *kendi kendine* işlemedir.

Bu kültür inşa etme sürecinde insan da tıpkı mekân gibi hem özne hem de nesnedir. İnşa eden de inşa edilen de insanın kendisidir. Yeni bir kültür oluşturma da mekân bağlamında okul imgesinin rolü nedir sorusundan hareketle oluşturulan bu çalışmada kültür inşasında fiziki mekânlar olarak okulların nasıl bir rolünün olduğu, Türkiye’de özellikle son yıllarda inşa edilen okul binalarının nasıl işlendiği/işlenebileceği ve postmodern dönemde okula yüklenen anlam ile okul binalarını yeniden ele almaktır. Çalışmada öne çıkan iddia bir mekân olarak okul binalarının kültür inşasında önemli bir rolünün olduğu, hali hazırda kullanılan binaların ise

modernist çizgide kaldığı, postmodern paradigmlar bağlamında bu durumun yeniden ele alınması gerektiğidir.

Kültür İnşasında Mekânsal İlişkiler

Gündelik yaşamda karşılaştığımız tüm mekânların tarihle, kültürle, toplumsal hafızayla doğrudan ya da dolaylı bir bağı vardır. Kamusal alanda karşımıza çıkan herhangi bir mekâna bakıldığında toplumsal izleri görmek mümkündür. Bu yüzden mekân ile onu üreten, tüketen ve yeniden üreten arasında dönüşümsel ve diyalektik bir ilişki söz konusudur. Burada mekan bazen bir sahne işlevi görürken bazen de başrolde yer almaktadır. Bireyin kendini mekânda/mekânla tanıtmaması ve mekân üzerinden kendini kamusal alanda konumlandırması da mekân ile insan arasındaki ilişkiyi her daim güçlü tutmaktadır. Bechelard'tan (2023) yola çıkarak bu ilişkiye dikkat edildiğinde birey ile mekân arasında iki türlü bir bağın oluşu görülecektir: İlkinde insan mekan içindeyken; ikincisinde mekan insanın içindedir. Mekanın insan içinde olması algı ve imgesel bu boyutta iken, insanın mekanda olması somut göstergelere dayanmaktadır. Yani anılar, acılar, kültürler, kahramanlıklar, özlemler ve ideolojiler mekan aracılığıyla cisimleşmektedir. Örneğin; alışveriş merkezleri, kamu binaları, meydanlar, okullar; söz konusu bu yaşanmışlıkları üzerinde taşıyan mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekânın üstlendiği ya da mekana yüklenen bu anlamdan dolayı mekanı toplumsal olandan, toplumsal olanı da mekandan bağımsız düşünmek imkansızdır. Mekanın sadece bir *metafordan* ibaret olmadığını dile getiren Öncü ve Weyland (2016) de bu yorumdan yola çıkarak sembolik anlamlardan arındırılmış boş bir mekanın olmadığını, mekanın ancak *kültürel gözlüklerle* okunabileceğinin altını çizmiştir.

Mekan ve birey arasında var olan karşılıklı ilişkiyi *çevresel kalite* kavramı üzerinden açıklayan Lynch (2016: 16) bu hususu, “çevrenin kalitesine ilişkin nosyonu tanımlamadaki güçlük, birinin çevresinin, ona değişik yönlerden ‘iyi’ ya da ‘kötü’ gelebileceği gerçeği ile ilişkilidir” sözleri ile açıklamıştır. Çevresel kalite kavramından yola çıkarak özellikle mekan/çevre ile birey-toplum arasında üç önemli faktörün olduğuna dikkat çeken Lynch (2016), bunlardan birincisinin insanın kendi yaşam alanı olan çevrenin, belli bir davranışı olumlu veya olumsuz manada etkileyebileceği görüşüdür. İkincisi ise, çevrenin, insanın zihni ve fiziksel gelişiminin bir alanı olduğu görüşüdür. Üçüncüsü ise yaşam çevresinin insanın yaşamına doğrudan etki edip, mutlu veya mutsuz olmasına neden olan bir alan olduğu düşüncesidir

Mekânın sessiz ve hareketsiz olmasına rağmen birey ve toplum yaşamında önemli bir noktada yer aldığını ifade eden Halbwachs (2017) da bir topluluğun bir mekan parçasına eklenmesinde mekanı kendi imgesine dönüştürdüğünden söz eder. Mekanın baskın bir yapıya sahip olması ve topluma direnç göstermesi, bireyin mekan karşısında boyun eğmesine sebep olur. Yani mekanın kendisini şekillendirmesine ve yeni bir kültür edinmesine müsaade eder. Böylelikle ilk etapta özne konumunda olan birey, zaman içinde mekanın direnç göstermesine bağlı olarak nesne konumuna evrilir. Bu da bireyin mekân odaklı bir bilinç/kültür edinmesini beraberinde getirir. Mekan, zaman ve toplum bağlamında oluşan aidiyet neticesinde oluşan kültürel izler ve işaretler de toplumsal belleğin oluşmasında önemli roller üstlenmektedir (Aytaç, 2013). Özellikle kentsel alanda yer alan elemanların (okul, meydan, AVM vb.) kimliğinin ve kültürün önemli bir parçasını oluşturduğu üzerinde duran Güner (2015), bu mekanların toplumsal ve kültürel yaşama ilişkin ipuçları verdiğini belirtmiştir. Böylelikle bu yapıların ya da mekanların kimliğini oluşturan değerlerin zenginliği, kentteki sosyal ve kültürel hayatın da belirlenmesine aracılık etmektedir. Her mekanın kendine özgü bir karakterinin olduğunu dile getiren Nacak (2017) da mekanın sahip olduğu karakterin bir kültür de şekillendirebileceği gibi mekânı tasarlayanın estetik tahayyülü de değiştirebileceği

savunmuştur. Buradan hareketle; inşa edilmiş her mekanın işgal ettiği yeriyile, tasarımıyla, işleviyile bir tahayyülü ve kültürü yansıttığını söylemek zor olmayacaktır.

Görüldüğü gibi mekân ile toplumsal olan arasında özel bir bağ vardır. Bu karşılıklı ilişki de insanın tarih sahnesine çıktığını ilk günden beri tecrübe edilmeye devam etmektedir. Taşçı (2012: 187) da “insanın binlerce yıllık tarihi ve kültürel birikimiyle biçimlendirdiği mekânın zaman içinde kazandığı birikim ile insanı biçimlendirdiği” üzerinde durmaktadır. Özellikle modernleşme ile birlikte mekanın şekillendirici yönünün fark edilmesiyle bu bağ farklı noktalarla kullanılmaya başlanmıştır. Mekanın devletin ideolojik aygıtlar olarak nitelendirilmesi ya da panoptikon olarak betimlenmesi bu yüzdendir. Mekana yüklenen rol ise mekanın sahip olduğu ritimden kaynaklanmaktadır. Özellikle mekânın sahip olduğu ritim, birçok noktada toplum ve birey yaşamı etkilediği üzerinde durulmaktadır. Bu mekânsal ritimlerin öğrenilmiş toplumsal ritimler olduğunu savunan Lefebvre (2018), bunların toplum, zaman ve mekânın keşiştiği yerde ortaya çıktığını ifade etmiştir. Ayrıca bu ritimlerin bireyi terbiye eden ve kültür kazandıran bir yönünün olduğuna vurgu yapmıştır. Lynch (2016: 140) ise mekânın birey üzerindeki etkisini şu sözlerle özetlemiştir: mekan; “hareketin yönünü belirleyici bir harita görevi görenin yanı sıra bireyin bilgilerini bağdaştırabileceği ve harekete geçirebileceği genel bir referans çerçevesi olarak işlev görür.” Bu yönüyle de mekân birer güven kaynağı ve sosyal alışkanlıklar kümesi gibidir.

Okul ve Kültürler

Karasabanın icadıyla tarım toplumuna geçişte geleneksel eğitim, buharlı makinenin icadıyla sanayi toplumuna geçişte modern eğitim anlayışı temel motivasyon olmuştur. Yani okul ya da eğitim olgusu, modern dünya düzeninin kurulmasında ve sürdürülmesinde adeta lokomotif görevi görmüştür. Dewey (1900/2023), toplumsal dönüşümde okulların rolüne dikkat çekerek bu yapıların bu sürecin nasıl taşıyıcısı olacağını temellendirmektedir. Yine Schlechty (2020) de sosyal değişimin öncüsü okulları anlatırken, bu yapıların değişim liderliğinden bahsetmektedir. Dünyanın sosyal hareketlerini dönemler üzerinde açıklamaya çalışan Toffler (1980) de özellikle sosyal ve kültürel dönüşümün temelinde okulların önemli bir hareket kaynağı olduğu üzerinde durmaktadır.

Bilindiği üzere okullar açık sistemlerdir. Bu okul sistemini, “girdi-işlem-çıkı” bağlamında çevreden bağımsız düşünmek imkansızdır. Çünkü bu sistem, sosyal çevreyle etkileşim halinde olan, müdahale edilebilen, dış çevresi ile sürekli dinamik ilişki içerisindedir (Yalçınkaya, 2002). Okullar bu yönüyle veliler, sosyal çevre, kurum ve kuruluşlar, STKlar ve birçok yapıyla etkileşim halindedir. Dolayısıyla okullar bir taraftan toplumun tasarlanmasında rol oynarken öte taraftan toplumun da okulları tasarlamasında önemli bir role sahiptir (McAdams, 1997).

Okullar eğitim öğretim faaliyetleriyle öne çıkan amaçlı birlikteliklerdir. Okulların örgütsel bir yapısı vardır. Bu yapının ortaya çıkmasında, korunmasında ve güçlendirilmesinde yer tutan her bir unsur örgüt kültürünün parçasıdır. Bu yönüyle örgüt kültürünün açıklanmasında antropoloji, psikoloji, sosyoloji vd. birçok disiplinin tartışmayı beraber ele alındığı görülmektedir. Bir eğitim örgütü olan okulların da yaşam ve kültürle iç içe, bütünleşmiş özelliği vardır. Bu yönüyle sosyal bilimlere oluşturan her bir disiplin, okul içinde kendisine bir yer bulmuştur.

Okulun örgüt kültürü inşa etme ve bir gelenek oluşturma yönü birçok kültür araştırmacısının dikkatini çekmiştir. Hoy (1990), Hawthorne araştırmalarında ortaya çıkan sonucun formal ve informal yönüyle dinamik bir süreci barındırdığına dikkat çekerek örgüt kültürü çalışmalarını 1930-40'lara kadar dayandırmaktadır. Sosyal bilimlerde tek bir tanımdan bahsetmek güçtür. Sosyal bilimlerin çok yönlülüğü olguların tanımlanmasına da yansımıştır.

Ancak tanımlardan hareketle örgüt kültürünü oluşturan unsurları ortaya koymak mümkündür. Hoy ve Miskel'in (1991) bir örgütün temelinde yatan inanç, değer, norm ve misyondan hareketle işgörelere yüklenen işlemler, mitler ve hikâyeler şeklinde açıklamaları vardır.

Okul kültürü, örgüt kültüründen türemiş olmakla birlikte okulların yapısı, işleyişi, misyonu gibi birçok karakteristik özellik okulu ayrıca ele almayı gerektirmiştir. Okul kültürünün okulun amaçlarını gerçekleştirmesinde önemli bir yeri vardır. Çünkü birçok örgütsel davranışın temelinde okul kültürünün ayrı bir yeri vardır. Okul kültürünün öncülleri ve ardılları birlikte düşünüldüğünde yaşamın eğitimle ilgili formal ve informal kısımları okulu ilgilendirmektedir. Bu yüzden etkili okulların ortaya konulmasında okul kültürün göz ardı edilmesi düşünülemez (Balci, 1988). Okul kültürünü yönetmek ve tesadüflere bırakmamak da okulları etkili kılmamanın önemli bir ipuçlarını barındırmaktadır. Eğitim örgütleri üzerine incelemeler yapan Güçlü (2014) okul kültürünü oluşturan öğeleri düşünsel, simgesel ve işlevsel öğeler şeklinde sınıflandırırken, Şişman (2011) ise inançlar, değerler, normlar, semboller ve teknoloji olarak açıklamaya çalışmaktadır. Burada düşünsel öğeler bağlamında inançlar, değerler, normlar, varsayımlar ve ideoloji ele alınırken simgesel öğeler olarak törenler, hikâyeler, efsaneler, kahramanlar, mekânlar ele alınabilir. İşlevsel öğeler bağlamında ise roller, ilişkiler, görevler, güç, yasa, teknoloji açıklanabilir.

İnanç değer ve ideolojiler kadar mekânların da kültür inşasında simgesel bir değeri vardır. Yani kültür ile mekan arasında karşılıklı bir bağ mevcuttur. Bazı dönemlerde kültür mekânı inşa ederken bazen de mekan birer kültür inşa etmektedir. Örneğin; 1893 yılında faaliyete başlayan Kayseri Lisesi okul binasının Milli Mücadele Müzesine çevrilmesi, Mehmet Çelikel tarafından 1938 yılında bağışla yapılan ilk okul olma özelliğine sahip Zonguldak Çelikel Lisesi'nin tarihi mekânı, 1888 yılında faaliyete giren Tarsus Amerikan Koleji'nin Stickler binasıyla markalaşması, Kırıkhan Ruhban okulu (şimdiki Halk Eğitim Merkezi) ve Kars Susuz'da Cilavuz Köy Enstitüsü binasının kültür inşasındaki imgesel yeri mekânın kültürle ilişkisini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda tarihin, kültürün ve yaşanmışlıkların mekân üzerinde ne tür şekillendirici yönü olduğunu göstermektedir. Böylelikle mekânın poetik bir anlam kazanması gerçekleşmiş olmaktadır. Bachelard'ın (2023) mekân algılayış tarzımızın, her türlü barınak imgesinin düşüncelerimizi, anılarımızı ve düşlerimizi nasıl şekillendirdiği yönündeki tespiti, mekân üretiminin bir özeti niteliği taşımaktadır. Aynı şekilde Kayıhan ve Tönük'ana (2011) göre de toplumsal değerlerin aktarılmasında ve toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında okul mimari yapıların önemli olduğunu belirtmekte, sürdürülebilirliği bu yönüyle işlemektedir. Örneğin, Özkan (2021), Kırıkhan ilçesinde kilisenin etkisinde inşa edilen ruhban okulunun kilise-okul ilişkisini derinden etkilediğini, bunun mimari yapıdan rahatça anlaşıldığını söylemektedir. Mekân isimlerinin seçimi dahi kültür inşası bağlamında bakıldığında tesadüfi değildir (Polat, 2013). Tüm bu örneklerden hareketle kültürün anlaşılmasında ve toplumsal değişmesinde eğitsel mekânların önemli bir iteç olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye'de Mekânsal Yönüyle Okulların Dönüşümü

Eğitim öğretim faaliyetlerinin planlı ve programlı olarak sürdürülmesi okul binalarında ve derslikler aracılığıyla sağlanmaktadır. Okullar toplu eğitimin yürütüldüğü yerlerdir. Toplu olan etkinliklerde fiziki çevrenin sınırlandırıcı bir etkisinin olması beklenir. Nitekim ısı, ışık, ses, mekân, renk, hacim gibi unsurların eğitim ortamını etkilediği gerçektir (Tösten, 2019). Okul binalarının güvenlik, sağlık, yaşam biçimi, sosyal ilişkiler, davranış kaynakları gibi birçok unsuru etkilediği söylenebilir (Aydoğan, 2012). Mimari faaliyetlerdeki sürdürülebilir tasarım anlayışı çevresel, ekonomik, toplumsal ve kültürel konulardan oluşan geniş bir spektrum olarak düşünülmelidir (Kayıhan ve Tönük, 2011). Dolayısıyla binaların uzun yıllar kullanılacağı gerçeğiyle birlikte tasarımların çağın gerekliliklerine uygun olması, değişen dünyada fiziksel

ve sosyal beklentilerin karşılanması, okul dışındaki hareketlilik ile okulların barışık olması önemsenmelidir.

Modern okul anlayışının gelişmesinde ve tasarımında Comenius'un 17. yy.'da ortaya attığı fikirler etkili olsa da bu dönüşüm pek kolay olmamıştır (Loucky, 2008). Okul binalarının ülkemizdeki mimari dönüşümü II. Abdulhamid döneminde başlamıştır. Özellikle rüştiye ve idadi mimarisi 19. yy. modern tipolojisine uygun hale getirilmeye çalışılmıştır (Parmaksız, 2008). 21. yy'la gelindiğinde okul mimarisinin daha çok sürdürülebilir mekân olma özelliği üzerinden tartışmaların öne çıktığı görülmektedir. Sürdürülebilir tasarım ilkelerinin dikkate alındığı uygulamalar dünyada yeni olmakla birlikte ülkemizde çok daha sınırlıdır. Şahin ve Dostoğlu (2015) sürdürülebilir okullar için doğal ışıktan yararlanma, ısıtma, soğutma ve havalandırma yöntemleri, rüzgâr enerjisi, su koruma ve malzeme seçimi konularını öne çıkarmaktadır. Ancak bu araştırmada daha çok modernizm-postmodernizm ekseninde değerlendirmeye yer verilmiştir. Ulusal literatür incelendiğinde okullara dönük mimari yapıların çoğunlukla tasarım modelleri ekseninde incelendiği (Sakıcı, 2019; Özdemir, 2011; Çelik ve Güleç, 2015; Erkal, 2015; Karatekin ve Çetinkaya, 2013), çoğunlukla tarihi yapıların okullara dönüştürülmesi üzerinde mekan analizleri yapıldığı (Demirli, 2010; Rifaioglu, 2020), çağdaş mekan araştırmalarında ise sürdürülebilir mekanlar üzerinde çalışıldığı (Tatar, 2013), kademe olarak daha çok okul öncesi kademelerde (Kıldan, 2007; Tonguç, 2013) iç-dış mimarisi araştırmalarının olduğu görülmektedir.

Günümüz eğitim anlayışına bakıldığında mevcut bakış açısının yetersiz olduğuna dair tartışmaların başladığını açıktır. Özellikle son yıllarda öğrencilerin bilime olan ilgisizliği, öğrenme merakının düşüklüğü gibi eleştiriler dünyanın birçok yerinde görülmektedir. Postmodernist yaklaşımda okulların daha esnek, nonformal eğitim uygulamalarının daha yaygın kullanılması, okulu dört duvar arasından kurtarmanın hâkim olduğu pratikler beklenirken (Tösten, 2020) okul mekânlarına modernizm eleştirilerini doğurmaktadır. Bu noktada dünyanın farklı ülkelerinde yeni bir anlayış ile okul mekânları örnekleri görülürken Türkiye'de bu yönde adımların yetersiz kaldığını görülecektir.

Okullara Mekân Eleştirisi

Çoğu zaman kişiler, olaylar ve olgular, kendi şartlarında ve buldukları dönem içerisinde değerlendirilir ve konumlandırılırlar. Bu yaşamışlıklar da her dönemin kendine özgü bir karakteristik kazanmasını sağlamaktadır. Bu karakteristik ise daha çok zaman ve mekânın kesiştiği noktada kendini göstermektedir. Örgütlenmeler, eylemler ve ortaya konan ürünler de bu dönemlerde bağlayıcılık ve anlam kazanır. Bu bağlayıcılığı paradigma düzeyinde ele alarak varsayımlarımıza dönük eleştirileri esnetmekte fayda vardır. Nitekim kültürel yaklaşımları paradigmatik yaklaşımlar olarak ele alan çok sayıda araştırmacı mevcuttur (Şişman, 2011: 111). Paradigmalar ise toplulukların yapısını, ilkelerini, görelisi olarak ilerleme biçimini etkiler (Kunh, 1970/2003). Modern ve postmodern dönemler bağlamında eğitim öğretim faaliyetleri ve okullar dikkate alındığında modernizmin temel saikleri, varsayımları ve referansları okulları tüm yönüyle etkileyecektir. Okulun yönetim yapısı, okulun fonksiyonu, okul etkinlikleri modernizmin öngördüğü üzere şekillenecektir.

Modernist kültür, yeme içe alışkanlıklarımızdan üretim anlayışımıza tüm yaşam şeklimizi değişim ve dönüşüme uğratmıştır. Bu değişim katalizörü ise çoğu zaman eğitim olmuştur. Bir mekân olarak okulların da bu anlamda önemli bir işlevinin olduğu aşikardır. Müller (2001, 34) de eğitim ve sosyalleşmenin kültürel yapı taşları olduğunu belirterek modern kültürün ulusları biçimlendiğini söylemektedir. Rouyandozagh (2020), İran okul binalarının, tesislerinin modernizm döneminde nasıl şekillendiğini örneklemekte, özellikle Ortadoğu ülkelerinde modernizmin doğurduğu ulusalcı anlayışın mimari yapıyı derinden etkilediğini ifade etmektedir. Yine Karademir (2018), Foucault'un toplumsal dönüşüme dönük görüşlerini

modern okul kıyası bağlamında ele alarak modernizmin okulları nasıl biçimlendirdiğini düşünsel boyutta ortaya koymaktadır. Sağbaşı ve Özdemir (2021), modernizmin sosyal yapıda meydana getirdiği değişimleri ve postmodernizmin küreselleşme sürecinin etkisi altındaki çabalarını ortaya koyarak eğitimin nasıl şekillendiğini temellendirmektedir.

Pratik yansımalar olarak, Türkiye’de de öğrencilerin toplu eğitim almaları, bireysel farklılıkları yeterince gözetmeksizin öğrencilerin standartlaştırılması, merkeziyetçi eğitim programları, örtük programda öne çıkarılan değerler, öğrenci üniformaları, marşlar, antlar, kutlamalar ve birçok kültürel unsurlar modernist çizginin etkisi altındadır. Gerek teorik çizgide gerekse pratikte Türkiye’de okulların şekillenmesinde ve bağlı olarak yaşam formunda bu kıyaslar yapılabilir. Ancak ne var ki küresel eğitim hareketlerinde ve özelde Türk eğitim sisteminde, son yüzyılda büyük değişiklikler olmaktadır (Han, 2021). Bu değişimi belki de paradigmatik bir dönüşümün eğitim izdüşümü olarak ifade etmek doğru olacaktır.

Modernist uygulamaların bunaldığı yerde postmodernist yaklaşımların güçlendiği, postpozitivist çizgiyle okulların yeniden inşa edilmesi gerektiği tartışmaları hızlanmıştır. 1930’larda Türkiye’nin modern tasarımlı okullaşma çabasında Ernst Egli önemli rol oynamıştır. Okulların modern mimari kültüre uygun inşa edilmesi ve yaygınlaşması Egli ile beraber belirginleşmiştir (Alpagut, 2010). 21. yüzyıla gelindiğinde postmodernist temellendirmelerin daha ikna edici olduğu görülmektedir. Okulların ve okul fiziki alanlarının yenedünya düzenine uygun hale gelmesi, bu dönüşüme uyum sağlaması arzu edilir bir durumdur. Yapılan eğitsel tesislerin, inşaatların ortalama elli yıllık uzun erimli yatırımlar ve yaşam biçimimizi etkileyen önemli dinamikler olduğu göz önünde bulundurulduğunda konuya daha dikkatli bakılması beklenir.

Postmodernizmin modernizmden ayrıştığı hususlarda merkeziyetçi yapılardan uzak, esnek, çoğulculuğa, yerelliğe önem veren, yalın bürokrasi, özgün ve özgürlükçü anlayışıyla insan odaklı yönetim yaklaşımlarını benimseyen parametreler yer alır (Kızılcıkelik, 1996; Karakaya, 2003; Ateş ve Banazılı, 2015; Han, 2021). Türkiye’de okul binalarındaki modernist etkiler altındaki tasarımlarını gösterir birçok ipuçları vardır. Burada ipuçlarını ortaya koyarak eleştirilerimizi sıralayabiliriz.

Hayatilik. Okulların yaşamın içinden ve hayata dair olması beklenir. Yaşamsal gerekliliklerin okullar aracılığıyla birlikte verilmesi, dış paydaşlarla ve sosyal çevreyle okulların entegre olması beklenen bir durumdur. Ancak okul binalarının tasarımına bakıldığında kalın ve yüksek bahçe duvarlarının, kapıdaki güvenlik bariyerlerinin, mekan içi tasarımlarda öğretmenler odası, sınıflar, lavabolar ve yönetim merkezinin kendi içinde dahi güçlü perdelemelerin olduğu görülmektedir. Şüphesiz okul güvenliği konusu son yılların ilgi çekici olgularından biridir. Okulu zararlı uyarıcılardan korumak, okul güvenliğini sağlamak adına katı tedbirler alınması mümkündür. Ancak bu durum okulları daha kapalı hale dönüştüren, okul fiziki kaynaklarının sosyal çevreyle aralarına ağ örmesini sağlayan bir unsur olarak da görülebilir. Okulların ve okul etkinliklerinin paydaşlarla barışık olması, okul etkileşim alanlarının sosyal çevreyle daha yakından ilişkili hale dönüştürülmesi, erişilebilirliği ve şeffaflığı yüksek ilişkiler kurulması istenilen bir durumdur. Burada okulların kendi içindeki mahremiyeti, okul dışı uyarıcıların etkisinin dengelenmesi adına alınan bir tedbir olabilir. Bu gerekçe elbette yadsınamaz. Fakat binaların böylesi tasarımlarla beslenmesi güç mesafesini arttıran bir unsuru da beraberinde doğurmaktadır.

Formal kalıplar. Okulun fiziki alanları öğrencileri formal kalıplara sokma eğiliminde dizayn edilmektedir. Okul önünde toplanma alanlarının kurulması, bazı okullarda bahçede sınıfça düzenli sıralanmak adına sonradan şeritler çizilmesi, sınıflarda tesis edilen oturma düzeni, ortak kullanım alanlarının kalabalık etkinliklere uygun planlanması gibi faktörlerin toplu eğitimin tek tipçi ve standartlaşmasına zemin hazırladığı söylenebilir. Oysa ki postmodern

parametrelere göre daha lokal, çeşitliliğin daha fazla, farklılık odaklı, küçük grupların daha fazla yer bulacağı alanlar kurgulanmalıdır.

Toplu alanlar. Okullar bölgesi hazırlama eğilimi hatta birçok şehirde eğitim kampüslerinin hazırlanması modern anlayışın bir parçasıdır. Milli eğitim temel kanununda geçen eğitim ilkelerinden birisi dahi eğitim kampüsleridir. Kitlesele eğitimlerde toplu mekânların da teşvik edilmesi, etkinlik alanlarının formal gruplar halinde kullanılmasına zemin hazırlamaktadır. Öte yandan bazı kentlerde okulların merkezden uzakta bir bölgede yoğunlaştırılmaya çalışılması steril bir alan oluşturmaya benzemektedir. Toplum gerçekliğinden kopuk, kışlavari bir anlayışın okullara uyarlanması modernizmin öngördüğü üzere olabilir. Ancak postmodern parametreler bunu desteklememektedir.

Okulları mekânla sınırlamak. 21. yy.'da çocukların bilime olan ilgisi azaldığı görülmektedir. Okulları mekanla sınırlamak, zorunlu eğitim kapsamında çocuğun yaşamının önemli bir kısmını okul binasında geçirmek zorunda bırakmak eskisi gibi kolay değildir. Çevresel uyarıcıların şiddetlendiği bir dönemde dört duvar arasında eğitim cazip gelmemektedir. Bu bağlamda okulu dışarıya taşımak, gerçek hayatla bütünleştirmek, okul temelli okul dışı öğrenme alanlarını güçlendirmek yeni eğilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Hal böyle iken, okul binalarının daha güçlü, haşmetli ve büyük inşası, okul dışı alanların popülerliğine gölge düşürebilir. Öğrenmeler hayatın içinden, hayatın kendisine dair olmalıdır. Okullar hayata hazırlık değil hayata dair kalmalıdır. Dolayısıyla okulları müstakil mekanlarıyla sınırlı kalmaya zorlamak değil, okulun dışına çıkabilmek, okul temelli etkinliklerle okul dışı öğrenmeleri desteklemek önemlidir. Bu durum okulları bir arada tutmak, büyük okul binalarını desteklemek, okul etkinlik alanlarını kalabalık gruplara tahsis etmekle örtüşmemektedir. Okul kendine yetmemeli, okul etkileşime dayanışmaya açık olmalıdır.

Sürdürülebilir mekân tasarımları. Postmodern dönemde çağın gereklilikleri de göz önüne alındığında sürdürülebilir mekân tasarımları ön plana çıkmaktadır. Çevre dostu materyallerin kullanılması, yenilenebilir enerji kaynaklarının teşvik edilmesi, su koruması, geri dönüşüm destekli malzemeler, doğal ışıktan yararlanma, ısı ve soğutmada etkin kullanım alanı oluşturma gibi birçok faktör bu anlamda öne çıkmaktadır. Okul bahçe tasarımlarındaki yumuşak zemin, güvenli oyun alanları yenilikçi uygulamalar olarak görülmektedir. Hali hazırdaki okulların beton yığınları arasında sıkışmış, yüksek katlı ve çok odalı yapılar olduğu görülmektedir. Mimari yapıdaki dönüşümün postmodern anlayışla barışık olması arzu edilir bir durumdur.

Bürokrasi. Modern eğitimin önemli bir parçası bürokratik hiyerarşidir. Bürokrasinin okullardaki yansımalarına mekân bağlamında baktığımızda çok katlı binalardaki oda dağılımları bizlere ipuçları vermektedir. Sınıf dağılımlarının her ne kadar temellendirilmeye çalışılan gerekçeleri olsa da alt katlarda alt sınıfların üst katlarda üst sınıfların olması tesadüf değildir. Güvenlik gerekçesi burada çok ikna edici görülmemektedir. Öğretmenler odasının ortak olması, müdür odasının tek olması ve çoğunlukla üst katlarda olması, müdür yardımcılarının alt katlarda olması, müdürlerin cam duvarı tercih etmek yerine sekreteryaya kurması gibi birçok faktör bürokratik gücün önemini çağrıştırmaktadır. Yine öğrenci sınıflarına bakıldığında branş odaklı değil sınıf/grup odaklı tasarlandığı görülmektedir. Örneğin matematik, Türkçe, müzik sınıfı değil, 6A, 7B, 8C gibi sınıf kategorilerinin olduğu görülmektedir. Öğrenciler "hangi sınıftasınız?" gibi sorularla kategorize edilmektedir. Kitlesele eğitimin bir parçası olan bu durum postmodern eğitimin esnekliği ve çeşitliliği ile örtüşmemektedir. Halbuki branşlar üzerinden her branş öğretmenin kendi sınıfında lider olacağı, öğrencilerin ise aldıkları dersle ilgili sınıflarda etkileşime girmesi beklenir. Ancak bürokratik yönetimin grup temelli uygulamaları sınıflardaki esnekliği de daraltmaktadır.

Doğal çevre. Türkiye’de özellikle Cumhuriyet sonrası dönemde yaygınlaşmaya başlayan çok katlı yapılar, okulların mimari yapılarında da kendini göstermiştir. Başta aileyi toplumdaki ayıran çok katlı yapılar, okulda bireyi yeryüzünden ve gökyüzünden koparmış ve arada bir noktada tutmuştur. Bu durum bireyin okul içindeki boş zamanın koridorlarda veya sınıflarda geçirmesini beraberinde getirmiştir. Çok katlı yapılar, engel durumu olmayan bireyleri ruhsal anlamda etkilerken engelli bireyleri okuldan uzaklaştırmaya başlamıştır. Her ne kadar engelsiz okul projeleri ve uygulamaları yapılsa da bireyi eğitimden uzaklaştırmıştır. Yani çok katlı yapılar engelli bireyler için de bariyerlerin artmasına neden olmuştur. Yine yaşanan hızlı kentleşmeye bağlı olarak kentsel alanın sermaye alanına dönüşmesi, okul için ayrılan alanların sınırlandırılmasını beraberinde getirmiştir. Bu yüzden çok katlı yapılar inşa edilmiş ve bireyin sosyalleşme alanı olan okul bahçesinin küçülmesine ortam hazırlamıştır. Bu anlayış değişimi, her geçen gün bireyi zihinsel anlamda okuldan uzaklaştırmaya başlamıştır. Bu da okulların kent çeperlerine taşınması tartışmalarını doğurmuştur.

Sonuç

Dünyanın birçok yerinde okullar, istenilen toplumsal yapıyı oluşturmak için belli bir ideoloji çerçevesinde bireyi inşa etmekte ve bireye anlam yüklemektedir. Buradaki temel hedef; inşa edilirken inşa etmektir. Yalnız bu süreç çoğu zaman istenilen şekilde amacına ulaşamamaktadır. Söz konusu amacın bireyin karakterinden, kimliğinden, belleğinden ve hayata bakışından kopuk oluşu süreci asıl gayesinden uzaklaştırmaktadır. Ayrıca küreselleşme ile birlikte yaşanan toplumsal gelişmeler de bu mekânların toplumu anlama ve açıklama noktasında yetersiz olduğunu göstermektedir. Çünkü bu mekanların her geçen gün toplumsal gerçeklikten uzaklaştığı açıktır. Bu durumda ise zaman ve mekân arasında sıkışmış kalmış, arafta bir neslin ortaya çıkacağına habercisi olmakta ve tüm toplumlar için gündemdeki yerini korumaktadır. Bahsi geçen sorunların çözümünde yeni eğitim sistemlerinin denenmesi ve çağa uygun yaklaşımların tercih edilmesi bu sorun ile başa çıkmanın en dikkat çeken yöntemleri olarak sıralanmaktadır. Bu durumda ilk yapılması gerekenlerden biri de şüphesiz okul mekânının yeniden inşa edilmesi veya düzenlenmesidir. Okul mekânını belli bir ideolojinin taşıması olmaktan çıkarmak ve toplumsal gerçeklikler çerçevesinde yeniden inşa etmek gerekmektedir. Toplumla, tarihle ve doğayla uyumlu yeni okul mekânlarının oluşturulması, bireyin toplum ile entegre bir şekilde yetişmesine olanak sağlayacaktır. Okulları kendi kendine yeten bir mekân olmaktan çıkartıp, birey ve toplumun geleceğine hizmet eden bir mekana dönüştürmek gereklidir.

Kentlerin kapitalist sermayenin merkezi olması, son dönemde okullara bakışın değişmesinde de etkili olmaya başlamıştır. Kentin en değerli noktalarında okulların var olması, bu alanların zaman içinde metalaşmasına ortam hazırlayacaktır. Son dönemde okul binalarının yıktırılıp yerine alışveriş merkezi ya da park vb. alanların yapılacağı haberleri ve endişeleri bu bakış açısını ortaya koyan örneklerden biridir. Yapılması gereken şeyin, aynı noktada tekrardan okulun inşa edilmesi gerektiği göz ardı edilmemelidir. Ayrıca modern dönemde okullara yüklenen yeni anlamlar, okulların ideolojik metaya dönüşümüne ortam hazırlamaktadır. Eğitimin metalaşması ise bir toplumun gelişimini ve geleceğini zedeleyecektir. Bu yüzden okulların toplu eğitimin yürütüldüğü, toplum yararına hizmet eden mekanlar olduğu unutulmamalıdır.

Öneriler

1. Okulların sürdürülebilir mimariye uygun olarak inşa edilmesi
2. Okul mekânlarının seçiminde kapitalist kaygıların olmaması
3. Okulların erişilebilir ve fonksiyonel olması
4. Okulların doğa ile barışık olması
5. Bina yapımında yenilenebilir malzemelerden yararlanılması

6. Okul binalarında bürokrasiyi temsil eden alanların yalınlaştırılması
7. Kalabalık grup odaklı eğitim ortamları yerine bireyi referans alan laboratuvar sınıflar oluşturulması
8. Okulların sosyal alanlarını arttırarak çevre ile etkileşimin güçlendirilmesi
9. Şeffaf, erişilebilir açık sınıflar ve odaların oluşturulması
10. Okul inşasında kent çeperlerini tercih etmek yerine kent merkezlerinin tercih edilmesi
11. Toplu eğitim alanları ve büyük ölçekte okullar seçmek yerine daha lokal, butik okulların inşa edilmesi önerilir.

Kaynakça

- Alpagut, L. (2010). Modernleşme Projesinin Temsilinde Önemli Bir Yapı: İsviçreli Mimar Ernst Arnold Egli ve Ankara Siyasal Bilgiler Okulu. *Alternatif Politika*, 2(2), 126-150.
- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Amoros, M. (2016), Kent Mücadeleleri ve Sınıf Mücadeleleri. (Der. Andy Merrifield vd.) *Mekân Meselesi*. İstanbul: Tekin Yayınları.
- Ateş, H., & Banazılı, A. M. (2015), “Modern, postmodern ve postbürokratik kamu yönetimi yaklaşımları”, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 6(13), 55-64.
- Aydoğan, İ. (2012). Okul binalarının özellikleri ve öğrenciler üzerine etkileri. *Milli Eğitim Dergisi*, 42(193), 29-43.
- Aytaç, Ö. (2013). Kent Mekânları ve Kimlik/Farklılık Sorunu. *İdeal Kent Dergisi*, 9, 138-169.
- Bachelard, G. (2023). *Mekânın Poetikası*. (Çev.) Tümertekin, A. Minotor Yayınevi
- Balcı, A. (1988). Etkili okul. *Eğitim ve Bilim*, 12(70).
- Çelik, S., & Güleç. (2014). Kentleşme ve eğitim sürecinde okul binaları. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4-18.
- Demirli, M. (2010). *Kırklareli Rum Okulu Restorasyon Projesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
- Dewey, J. (1900/2022). *Okul ve Toplum*. (Çev.) Başman, H. A. (sadeleştirme) Kaymakçı, S. 7. Baskı. Pegem Akademi.
- Erkal, C. (2015). *Hayat Boyu Öğrenme Kapsamında Okullar Hayat Olsun Projesi'nin İlkokullarda Uygulanışının İncelenmesi (Konya İli Örneği)*. Doctoral Dissertation, Necmettin Erbakan University
- Güçlü, N. (2014). *Okul kültürü*. N. Güçlü (Ed.). Pegem Akademi.
- Güner, E. (2015), *Kent Kimliği İlişkisi Bağlamında Kent Mobilyaları: Sultanahmet Meydanı Örneği*, Arel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Halbwachs, M. (2017). *Kolektif Hafıza*. (Çev. Barış, B.). Heretik Yayınları
- Han, B. (2021). Türk Eğitim Sistemindeki Bazı Uygulamaların Postmodern Paradigma Açısından İncelenmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(22).
- Hoy, W. K. (1990). Organizational climate and culture: a conceptual analysis of the school workplace. *Journal of Educational and Psychological Consultation*, 1(2), 149-168.

- Hoy, W. K., ve Miskel, C. J. (1991). *Educational administration: theory, research, and practice* (4th Ed.). New York: McGraw-Hill.
- Karademir, A. (2018). Foucault ve ulusalcılık. *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (30), 159-171.
- Karakaya, Ş. (2003). *Modernizm, postmodernizm ve öğretmen çalışma kültürü: Nobel Yayıncılık*.
- Karatekin, K., & Çetinkaya, G. (2013). Okul bahçelerinin çevre eğitimi açısından değerlendirilmesi (Manisa İli Örneği). *Journal of International Social Research*, 6(27).
- Kıldan, A. O. (2007). Okulöncesi Eğitim Ortamları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(2), 501-510.
- Kızılçelik, S. (1996). *Postmodernizm dedikleri*. İzmir: Saray Kitabevi
- Kunh, T. (1970/2003). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (Çev. Kuyaş, N.). 6. Baskı. Alan Yayınları.
- Lefebvre, H. (2018). *Ritimamaliz: Mekân, Zaman ve Gündelik Hayat*. Çev. Ayşe Lucie Batur, İstanbul: Sel Yayınları.
- Loucky, J. P. (2008). Reassessing the educational works and contributions of Comenius to the development of modern education. *Bulletin of Seinan Jo Gakuin University*, 12, 149-163.
- Lynch, K. (2016), Kent İmgeleri, (Çev. İrem Başaran), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul
- McAdams, R. P. (1997). A systems approach to school reform. *Phi Delta Kappan*, 79(2), 138.
- Müller, H. (2001). *Kültürlerin uzlaşması*. (Çev.) Çimen, A. İstanbul: Timaş yay.
- Nacak, İ. (2017), Taşrada Mekân İmgesi: Kayseri. *Bir Şehrin Hafızası*, (Ed. Faruk Karaaslan & Mustafa Derviş Dereli), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.
- Öncü Ayşe & Weyland Pedra, (2016), Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanları ve Kimlik Mücadeleleri, *Mekan, Kültür, İktidar: Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler*, (Ed. Ayşe Öncü & Petra Weyland), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, A. (2011). Okul bahçesi peyzaj tasarım anlayışındaki değişim ve bu değişimin uygulamaya yansımalarının Bartın kenti örneğinde irdelenmesi. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 13 (19)
- Özkan, S. (2021). Hatay'da Bir Okul-Kilise: Kırıkhan Ruhban Okulu. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (12), 42-58.
- Parmaksız, E. (2008). *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) eğitim sistemi, eğitim yapıları ve askeri rüşdiyeler*. Doktora Tezi. - Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık ABD
- Polat, H. (2013). Kültürün yansıması olarak okul isimleri (Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği). *Türk Dünyası Araştırmaları*, (207).
- Rifaioğlu, M. N. (2020). Antakya'da Fransız Mandası Dönemi Eğitim Yapısının Oluşum Ve Dönüşüm Sürecinin Mimari Analizi. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, (21), 73-89.
- Rouyandozagh, Y. D. (2020). Modernizm ve İran konutlarının dönüşümü. *İran Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 283-314.

- Sağbaşı, N. Ö., & Özdemir, M. (2021). Türk eğitim sistemindeki kozmik yapının felsefesi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 54(3), 921-946.
- Sakıcı, Ç. (2019). İlkokul bahçe tasarımlarının değerlendirilmesi: Kastamonu örneği. *Journal Of International Social Research*, 12(64).
- Schlechty, P. C. (2020). *Okulu yeniden kurmak*. (çev.) Özden, Y. 5. Baskı. Nobel yayınları
- Şahin, B. E., & Dostoğlu, N. (2015). Okul binaları tasarımında sürdürülebilirlik. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 20(1), 75-91.
- Şişman, M. (2011). *Örgütler ve kültürler: örgüt kültürü*. 3. Baskı. Pegem A Yayıncılık.
- Taşçı, H. (2012). *Kent Meydanı ve Kent Kimliği İlişkisi: Üsküdar Meydanı Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Tatar, E. (2013). Sürdürülebilir mimarlık kapsamında çalışma mekanlarında gün ışığı kullanımı için bir öneri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 147-162.
- Toffler A. (1980). *Üçüncü Dalga*. (Çev.) Selim Yeniçeri. İstanbul: Koridor yayıncılık
- Tonguç, B. (2012). *Sürdürülebilir tasarımın okul öncesi eğitim yapıları örneğinde irdelenmesi* (Master's thesis, Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Torlak, S. (2016). Mekân Meselesine Bir Giriş. Der. Andy Merrifield vd. *Mekân Meselesi*. İstanbul: Tekin Yayınları.
- Tösten, R. (2019). Fiziksel düzenlemeler/sınıf ve materyal organizasyonu. Sarıgöz, O., Tösten, R. Ve Baş, M. (Ed.) *Sınıf yönetimi* (ss. 135-150). Ankara: Anı yayıncılık.
- Tösten, R. (2020). Okul dışı eğitim ve öğrenme. (Edit. Taşdan, M. & Kaya, H. İ.). *Kuramdan Uygulamaya Okul Dışı Öğrenme Ortamları*. Pegem Akademi
- Yalçınkaya, M. (2002). Açık sistem teorisi ve okula uygulanması. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2).